

Наталія Макаренко

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛИЧИНИ): ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

У статті зроблений аналіз сучасних етнодемографічних досліджень, в яких вивчається вплив територіальних систем на регіональні етнодемографічні процеси, розробляється просторова специфіка відтворення населення. Проаналізовані роботи, в яких містяться основні підходи щодо структурних і динамічних характеристик населення Галичини у сучасний період. Представлені наукові опрацювання щодо чинників і динаміки міграційної рухливості етносів Галичини, а також особливостей їхнього етнічного складу у міських та сільських поселеннях. У статті репрезентовані нові сучасні методики етнодемографічних досліджень.

Ключові слова: етнічна структура, відтворення населення, населення Галичини, Західний макрорегіон.

Nataliia Makarenko. Ethnic composition in forming of the regional systems of settling (on the example of Galychyna): historiography of question.

The historiography analysis of research specific recreation of population is carried out in the article. Basic approaches are analysed in relation to structural and dynamic descriptions of population of Galychyna in a modern period. The scientific workings are presented in relation to factors and dynamics of migratory mobility of ethnosiv of Galychyna, and also features of their ethnic composition, in city and rural settlements. The new modern methods of etnodemografichnikh researches are similarly presented in the article.

Key words: ethnic structure, recreation of populations, ethnic composition, population of Galychyna, Western macroregion.

Специфічність демографічної компоненти територіальної соціально-економічної системи полягає у двоїстості населення – як мети і одночасно найважливішого чинника суспільного розвитку.

Адже характер змін саме демографічної ситуації є кінцевим індикатором соціальної сприятливості здійснюваної державної політики. Тому дослідження просторової специфіки відтворення населення, а також регіональних особливостей структурних і динамічних характеристик населення є найважливішою передумовою стабільного соціально-економічного розвитку регіонів.

Метою цієї статті – є аналіз наукових підходів щодо типологізації регіонів України, зокрема Західного макрорегіону і Галичини за комплексними характеристиками демографічної ситуації. Проаналізовані основні підходи щодо структурних і динамічних характеристик населення Галичини у сучасний період.

На жаль, унаслідок різних причин в Україні роботи з етнодемографічної тематики і досі перебувають на периферії уваги дослідників. На сучасному етапі у царині етнодемографії переважають праці демографів, економістів, географів та етнологів: Е. Лібанової, В. Стешенко, В. Піскунова, Г. Рогожина, Г. Старостенко, О. Хомри, М. Дністрянського, Ф. Заставного, О. Шаблія, В. Джамана, Р.Лозинського, С. Копчака, М. Романюка, М. Шульги та В. Наулка. Саме їх науковий доробок становить методологічну основу фундаментальних досліджень динаміки чисельності і змін у демографічній структурі населення України, а також слугує теоретичною базою для вивчення пріоритетних напрямів соціально-демографічної політики в країні та її регіонах.

У роки незалежності продовженням дослідження демографічного розвитку України стало видання колективної монографії, підготовленої співробітниками Інституту економіки НАН за наукового керівництва В. Стешенко [1]. У книзі проаналізовані теоретико-методологічні та методичні засади вивчення кризових феноменів, зокрема депопуляції, надана загальна характеристика передумов її виникнення. Однак регіональні тенденції демографічних процесів, особливості етнодемографічного розвитку суспільства в роботі вивчені епізодично.

Досить активно заповнююватися наявні дослідницькі прогалини у вивченні специфіки етнодемографічних процесів у республіці почали в останні півтора десятиліття. Працями В. Наулка розпочинається період розвитку української етнодемографії [2; 3; 4; 5]. Окреме місце у системі сучасного аналізу з етнодемографічної про-

блематики належить монографії, підготовленій колективом Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та фахівцями Державного комітету статистики України за наукової редакції І. Кураса та С. Пирожкова [6]. Основними завданнями видання стали презентація теоретико-методологічних та методичних питань проведення перепису населення, обробки та аналізу його результатів, а також розробка на їх основі концептуальних засад державної демографічної політики. Втім, автори праці не ставили за мету здійснення системного дослідження соціально-демографічного розвитку України 1959–2001 рр. Ґрунтовний історико-етнодемографічний аналіз змін кількості українців за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. був одним із напрямів наукового доробку І. Кураса, В. Євтуха, В. Котигоренка [7; 8; 9; 10].

На початку 1990-х рр. роботи групи Г. Рогожина започаткували в Україні регіональні соціально-демографічні дослідження на основі сучасних класифікаційних підходів. Згодом Ф. Заставний [11] виділив три макрореґіони за ступенем сприятливості демографічної ситуації (показниками народжуваності та природного приросту):

1. Західноукраїнський (Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області), зі сприятливою ситуацією.

2. Центральньо-Південний (Миколаївська, Херсонська, Кримська), з менш сприятливою ситуацією.

3. Центральньо-Північний (усі інші області), з несприятливою ситуацією.

Аналізуючи показники станом на 1992 р., М. Фащевський «... за характером динаміки чисельності населення, природного та механічного руху населення за більш, ніж піввіковий період...» виділив 5 регіонів «зі специфічними особливостями демографічної ситуації: столичний, центральний, південно-східний, південний та західний. Причому, якщо в 1959 р. на південно-східний та центральний регіони припадало, відповідно, 35,4 % та 27,0% загальнореспубліканського природного приросту населення, то в 1991 р. на ці регіони припадала вся депопуляція, і до того ж, майже в однакових розмірах. Найбільш стабільний природний приріст населення склався у західному регіоні... Південний та

столичний регіони практично вичерпують свої потенційні демографічні можливості і знаходяться на межі депопуляційної ситуації» [12, с. 118–120]. Е. Лібанова, застосувавши регіонально-типологічний підхід, здійснила районування України за ознакою однорідності основних відмінностей обласних значень показників режиму смертності і очікуваної тривалості життя населення [13].

Наприкінці 1990-х рр. Г. Старостенко, застосувавши генетичний підхід, розробила комплексну типологію регіонів України за однорідністю соціально-економічних і екологічних умов проживання та зумовленими цими показниками відтворення населення. Вона обґрунтувала виділення чотирьох типів демографічних районів: прикордонні, центральні, промислові і агровиробничі регіони [14].

У дослідженні Н. Левчук на основі сучасних методів демостатистичного і регіонально-типологічного аналізу була здійснена остання з відомих нам спроб демографічного районування України за показниками демографічної ситуації (у «вузькому» трактуванні). Як основні ознаки були використані показники режиму відтворення всього населення (середня очікувана тривалість життя, сумарні показники народжуваності, бруто- і нетто-коефіцієнти відтворення) та його статево-вікового складу (середній вік та частка населення віком 60 років і більше). Було делімітовано п'ять демографічних районів (на макрорівні) [15].

1. Західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області).

2. Центральний (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Київська, Хмельницька, Черкаська).

3. Північно-Східний (Полтавська, Сумська, Чернігівська).

4. Південний (АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська).

5. Південно-Східний (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області).

За значенням індексу етнічної мозаїчності Б.Еккеля та індексу етнічної диверсифікації Е.Пясецького виділяються три градації:

1) практично моноетнічні регіони; 2) перехідні регіони з переважанням одного етносу за наявності значних етнічних меншин; 3) поліетнічні регіони з різномірним етнічним складом.

Порівняння етнічної структури населення за індексами Б.Еккеля і Е.Пясецького дає змогу виділити наступні групи областей у Західному макрорегіоні:

1) моноетнічні – Тернопільська та Івано-Франківська (у національній структурі українці становлять 95,0 % усього населення);

2) перехідні – Волинська, Рівненська, Львівська і Закарпатська області (ступінь переважання кількості українців різний: від 94,6 % у Волинській області до 78,4 % на Закарпатті);

3) поліетнічні – Чернівецька область (частка переважаючої нації – 70,8 %) [16, с.20].

Протягом 80-х рр. ХХ ст. українські географи залишалися здебільшого на позиціях традиційного варіанта «розселенського» підходу, що полягав у визначенні однорідних районів за показниками перш за все щільності населення (всього і сільського), частки міського населення, людності міських і сільських поселень, динаміки населення (всього, міського і сільського). Що ж до аналізу просторової специфіки за узагальнюючими показниками демографічної ситуації (режиму природного відтворення, народжуваності, смертності, очікуваної тривалості життя; міграційної рухливості; вікової і статевий структури; динаміки чисельності населення, його основних етнічних і соціальних груп), то він не застосовувався. Хоча, ще на початку 1970-х рр. В. Стешенко і В. Піскунов відзначали, що обґрунтування демографічного районування недоцільно обмежувати аналізом тільки демографічних матеріалів. Бо демографічні показники фіксують лише результати впливу на демографічні процеси соціально-економічних і деяких інших факторів, причому однакові результати може зумовити вплив різних чинників [17].

Лише в останнє десятиріччя з'явилася нова методика етнодемографічних досліджень. Ідеться про етногеодемографічні дослідження. Населення завжди прив'язане до конкретного простору та часу. Диференційованість територіальних систем зумовлює специфіку їхнього впливу на демографічні процеси і впливає на появу регіональних демографічних особливостей. На локальній території формуються спільності людей з досить замкнутими демографічними зв'язками. Окрім просторового (територіального) фактора виникає ще один, який також зумовлює диференціацію демографічних процесів, – феномен поліетнічності населення. Таким чином,

сутність етногеодемографічних досліджень можна визначити «як дослідження з географічних позицій демографічних процесів і структур, диференційованих згідно з етнічною ознакою». Під «географічними позиціями» мається на увазі «аналіз територіальних відмінностей однотипних географічних показників у кожного конкретного етносу і аналіз етнічних відмінностей однотипних демографічних показників на визначеній території» [18].

Етнічна географія активно почала розвиватися в Західному регіоні після проголошення незалежності України. До її найбільших здобутків у регіоні можна віднести праці професорів Львівського національного університету імені І.Франка М. Дністрянського, Ф. Заставного та О. Шаблія. Так, проф. О.Шаблій на I Всеукраїнському семінарі «Сучасні проблеми географії населення в Україні» (Луцьк, 1993) виступив з доповіддю, в якій обґрунтував суспільну необхідність розвитку етнічної географії України, озвучив своє бачення об'єкта та предмета названої наукової дисципліни [19]. Автор підкреслив, що етногеографія – це відносно молода галузь суспільної географії, що вивчає закономірності, фактори, умови і форми територіальної організації та геопросторового розвитку етносів – націй – народностей, етнічних груп населення та ін. Об'єктом етногеографії України (за О. І. Шаблієм) є етноси, а предметом вивчення – територіальна організація етносів, їх геопросторове буття і розвиток, зв'язки і відносини. О.Шаблій вказує на зв'язки етногеографії України з географією населення, демогеографією, демографічною статистикою, антропологією, етнологією, етнографією, історією, політологією, державознавством.

Питання динаміки етнічного складу населення України та чисельності української нації і окремих етнічних меншин, особливості їх розселення на сучасному етапі в нашій державі висвітлені в книгах М. Дністрянського [20], Ф. Заставного [21, с. 108–168,11]. Спроби етногеографічного районування України зроблені Б. Заставецьким [22]. Автор розкрив особливості динаміки національних меншин в Україні впродовж ХХ ст. та їх розселення в нашій державі на сучасному етапі, а також визначив тенденції динаміки етнічного складу населення Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської областей за роки радянської влади (1939 – 1989 рр.).

Питання етнічного складу населення Українського Прикарпаття впродовж тривалого історичного часу висвітлено в монографії С. Копчака [23]. Заслуговує на увагу монографія С. Копчака, В. Мойсеєнко, М. Романюка «Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття» [24], в якій розглянуто етнічну структуру населення названого регіону впродовж 1939 – 1989 рр. У цих часових межах розглядається етнічна структура населення Галичини. В додатках до монографії подано велику кількість статистичних матеріалів про етнічний склад населення Українського Прикарпаття в 1880 – 1989 рр.

Етнічний склад населення Львівщини за переписами населення у другій половині ХХ ст. розглядається в дисертаційному дослідженні О. Перхач [25]. Це авторське тлумачення дефініції категорії «демогеографічний район». І. Барна в дисертаційному дослідженні, підготовленому на матеріалах Тернопільської області [26], поглибила теоретико-методологічні засади етногеографічного дослідження. В роботі визначено сутність поняття «територіальна етнічна спільність», встановлено її ієрархічні рівні. Територіальні етнічні спільності розглядаються як такі, що охоплюють декілька етносів, що компактно проживають на певній території. Це – певна спільнота людей, що об'єднана певним способом буття, єдиними умовами життя і діяльності.

Подібну точку зору підтримує В. Джаман [27]. Зокрема, в своїй докторській дисертації він зазначає, що одним із критеріїв територіальних етнічних спільностей та їх характерних рис є спільність проживання на певній території, що зумовлює багато подібних рис у способах господарювання, культурі, релігії, демографічній поведінці та ін. Територіальна диференціація показників, що характеризують демографічну ситуацію в Україні, дала автору змогу виділити за спорідненістю демопроектів окремі регіони. За загальним підсумком демографічна ситуація найсприятливіша у Західному регіоні.

В монографії «Населення України – 2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку», виконаної спеціалістами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, поданий аналіз регіональних особливостей структурних і динамічних характеристик населення та просторової специфіки його відтворення.

Сформульовано теоретико-методологічні засади демографічного районування у контексті сучасних тенденцій соціально-економічної регіоналізації. Дана характеристика регіональних відмінностей статеві-вікового складу населення, вивчено особливості просторової організації формування шлюбно-сімейної структури; проаналізовані стан та динаміка основних складових відтворення населення – народжуваності і смертності у регіональному розрізі; дана оцінка ролі міграційних процесів у соціально – демографічному розвитку регіонів.

У заключному розділі монографії запропоновано демографічне зонування території України, що відповідає сучасним реаліям відтворення населення та враховує просторові зсуви демографічної динаміки, які відбулися під дією соціально-економічної трансформації [28].

Серед історико-етнодемографічних дисертаційних досліджень останніх років слід назвати роботи І. Субботіної, в якому здійснено комплексний аналіз соціально-демографічних та етнодемографічних процесів в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. [29] та В. Хвіст, в якому, у тому числі, висвітлено демографічні аспекти етнонаціональної структури населення сучасної України, проаналізовані причини і особливості кризових явищ у природному і механічному русі українського населення [30].

Окремою важливою науковою проблемою є роль міст у процесі формування та розвитку тієї чи іншої етнічної спільноти. Міста завжди виступають центрами консолідації етносу, незалежно від того, більшість чи меншість у них становить корінний етнос, і це пов'язано з роллю політичних, економічних та культурних центрів, яку вони відіграють. Проте міжетнічні зв'язки, неминучі в процесі адаптації декількох етнічних груп у місті, пришвидшують різноманітні етнічні процеси, кінцевим результатом яких здебільшого є поступова асиміляція малих етнічних груп більшими, а отже, зростання етнічної однорідності міста.

Спостерігаються істотні відмінності у динаміці чисельності міського і сільського населення Західного регіону України. За 1959 – 1994 рр. міське населення збільшилося на 2,8 млн осіб (у 2,3 раза), а сільське – зменшилося на 662 тис. осіб (на 11,6 %), що зумовлено здебільшого міграційним перерозподілом. В останній період (1994–

2012 рр.) темпи зменшення міського населення були вищими, ніж сільського. Аналіз міграційних потоків населення в Західному регіоні України засвідчує, що переважаючими напрямками як серед вибулих, так і серед прибулих є внутрішньообласні. При цьому їх частка вища, ніж пересічно по Україні. У структурі внутрішньообласних міграцій за останній період зростає напрям «місто-село». У 2000-х рр. напрям «місто–село» був потужнішим від потоку «село-місто» уже у шести областях (Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській і Тернопільській). В областях питома вага місцевої міграції коливається: серед вибулих – від 47,5 % (у Закарпатській області) до 67,1 % (у Львівській області), серед прибулих – від 59,4 % (у Чернівецькій області) до 72,7 % (у Львівській області).

Населенню міст властива більш строката структура етнічного складу населення порівняно з сільською місцевістю. Тому для того, щоб уникнути ймовірності некоректної оцінки етнічної ситуації в цілому, виникає необхідність вивчати етнічний склад міського і сільського населення окремо. Н. Юхнева навіть виокремлює сучасний урбаністичний тип етнічної культури, який ґрунтується не стільки на зовнішніх етнічних атрибутах, скільки на внутрішньому психологічному усвідомленні етнічного коріння, тобто на етнічній самосвідомості (на відміну від традиційного сільського типу, в основі якого лежать багатовікові зв'язки селянина із землею, виражені в матеріальній культурі, побуті, традиціях, звичаях) [31, с.143].

Питання, пов'язані із дослідженням національного складу населення міст, досліджували свого часу Н. Юхнева, В. Сметанич, Г. Старовойтова, Л. Дробижева, Л. Моногарова, Б. Еккель. Але висвітлення проблеми етнічного складу міського населення на теренах СРСР спостерігалось у процесі пропаганди псевдонаукової концепції «злиття націй у єдиний радянський народ», яка слугувала прикриттям процесу швидкої русифікації населення різних національностей колишнього СРСР. Зауважимо, що, наприклад, у США етнічний склад міського населення привернув увагу науковців ще в 30-х роках ХХ ст., оскільки особливістю цієї країни є те, що їхнє населення формувалося за рахунок переселенців з багатьох регіонів світу, тому характеризується значною етнічною строкатістю. В 70–80-х роках ХХ ст. вивчення етнічних груп у містах

набуло актуальності й для країн Західної Європи у зв'язку із міграціями робітників – вихідців із країн Північної Африки, Туреччини, колишньої Югославії та деяких інших регіонів.

Найсучаснішим з означеної тематики в Україні є історично-географічні дослідження Р. Лозинського [32; 33], а також окремі напрями дослідження міського населення Галичини викладено в роботах І. Барни [34, с. 67–72], Д. Ткача [35]. В роботах Р. Лозинського простежено вплив різних факторів на формування та динаміку кількості основних етнічних груп, що мешкали у містах Західної України, зокрема, Галичини. Автор наголошує, що з національностей, що проживають у містах Галичини, окрім українців, роль, як мінімум, ще трьох – росіян, поляків та євреїв – є достатньою для того, щоб говорити, що вони формують етнічне обличчя міст краю, активно впливаючи на їх життя.

Р. Лозинський наголошує, що в процесі подальшого розгляду етнічного складу населення міста виділяється декілька основних підходів, які, по суті, виступають поступовими стадіями дослідження проблеми: етнодемографічний, етномікрогеографічний і етнопроцесуальний. Основою етнодемографічного підходу, згідно з думкою автора, є аналіз та інтерпретація статистичних даних. Дослідження етнічного складу населення міста в тих випадках, коли він особливо складний, доцільно проводити за допомогою коефіцієнта етнічної мозаїчності міста. Першим, хто зробив описову спробу кількісного визначення етнічної мозаїчності міста, був В. Сметанич [36, с. 90–103]. Він виділив містоутворюючі (становлять не менше 1% населення міста) національності і містовизначаючі (не менше 10% населення) національності та за кількістю, відповідно, перших і других запропонував обчислювати етнічну мозаїчність населення міста. Пізніше ряд дослідників вивели більш точно математичні індекси етнічної мозаїчності міст. Так, за значенням індексу етнічної мозаїчності Б. Еккеля виділяються три градації [16, с. 33–39]: а) практично моноетнічні регіони; б) перехідні регіони з переважанням одного етносу за наявності значних етнічних меншин і в) поліетнічні регіони з різномірним етнічним складом. Індекс Еккеля, на думку переважної більшості сучасних дослідників, зручний і у разі зіставлення змін рівня багатонаціональності кількох районів чи міських населених пунктів

протягом певного періоду, оскільки характеризує тенденції у зміні строкатості національного складу і дає кількісну характеристику цих змін.

На підставі етногеографічного вивчення міста можна розробити етнічну типологію міст. Однак одновимірна типологія етнічних середовищ не завжди може задовольнити дослідника, оскільки не враховує, які саме національності становлять більшість у кожному локальному середовищі. Частина дослідників (В. Арутюнян, Л. Дробіжева, Р. Лозинський, І. Барна) звернули увагу на феномен «етнокультурного домінування», який полягає в тому, що культурні особливості одних етнічних спільностей сприймаються представниками етносів, які контактують з ними активніше, інших – менш активно. Переписи населення дають змогу дослідити два аспекти національно-мовного білінгвізму: стосовно груп, які становлять абсолютну більшість в етноконтактній ситуації, а саме – частіший вибір у містах представниками корінного етносу російської мови в якості рідної; пов'язаний з перевагою однієї з найпоширеніших у цьому регіоні мов представниками малих етнічних спільностей, що виявляється й у виборі рідної мови. Одним із показників, яким можна скористатися для виміру етнолінгвістичного домінування, є показник різномовності Дж. Грінберга. Максимальні значення показника спостерігаються при наймозаїчнішому контактному середовищі, у якому допустимим є використання найбільшої кількості мов. Однак ці показники можна використовувати як рангові, а не як кількісні.

Р.Лозинський виконав етнічне групування міських поселень сучасної Галичини на підставі комплексного аналізу таких показників: а) етнічний склад населення; б) спрямування етнолінгвістичних процесів; в) людність міських процесів; г) функціональний тип; д) особливості історичного розвитку. За результатами етнічного групування виділено 5 груп та 20 підгруп поселень [37, с. 56–60]. Серед галицьких областей, зокрема, Львівська вирізнялася збільшенням кількості українців і процесом мовної українізації інших національностей, насамперед росіян (хоча й не значним). Слід пам'ятати, що третина росіян Галичини наприкінці 80-х років уже тут народилася. У розрізі міського–сільського населення вирізнялися міщани-українці Тернопільщини, які неохоче вживали російську мову, натомість росіяни–міські мешканці більше спілкувалися українською

мовою. Росіяни в містах Львівської області практично не розмовляли українською мовою, а українці швидше переходили на російську. На Львівщині, порівняно з двома іншими галицькими областями, найбільшою була дистанція між «російським» містом і «українським» селом. Що, однак, не завадило Львову до кінця 1980-х років українізуватися. Більшість повоєнних міських мешканців походила з галицьких сіл, де зберігалися міцні національні традиції. У місті етнічна самосвідомість загострювалася в умовах постійного порівняння своєї власної культури з іншими.

Визначення етнічної структури населення регіону загалом та окремих районів і міських населених пунктів зокрема, а також етнічних процесів, які мають там місце, робить можливим проведення групування населених пунктів (переважно міських) за окремими етнодиференціюючими ознаками. Проведення групування на різні періоди дозволяє простежити динаміку етнічних процесів у населених пунктах чи районах регіону. З цією метою І.Барна вважає доцільним запровадження методу історично-географічних зрізів [34, с. 37].

Для пізнання етнічної структури і етнічних процесів, що відбуваються в міських та сільських населених пунктах, а також впливу етнічного складу населення на різні сторони суспільного життя, насамперед на конфесійну й електоральну ситуацію, важливим методом дослідження є картографічне моделювання. Картографічний метод дозволяє відобразити істотні особливості розселення етносів і одночасно утворює уявлення про їх чисельність. Вирішення завдання картографування міст дозволяє характеризувати міста в їхньому взаєморозміщенні, в їхніх просторових системах.

Останнім часом з'явилося декілька наукових досліджень, наукових публікацій присвячених окремим найчисельнішим етносам, які проживають на Галичині. Першою науковою розробкою, в якій в регіональному масштабі висвітлюються питання етнотомографічного і етносоціального розвитку російського населення, є етносоціальне дослідження І. Терлюка «Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.)» [38]. Ґрунтовний демографічний аналіз польського населення у Львівській області за матеріалами періодичних видань, статистичних матеріалів та перепису 1989 р. зроблений В. Марковським [39, с. 26–34]. Дослідженню етнонаціо-

нального складу населення українсько-польського пограниччя (зокрема у Львівській та Волинській областях) присвячена стаття Н. Прицюк [40, с. 61–66].

Окремий напрям етнодемографічних досліджень – міграційні процеси, які відіграють значну роль у суспільному розвитку. З одного боку, вони є чутливими індикаторами реагування населення на зміни в економічному, політичному та соціальному житті, залежно від їхньої величини й напрямку вони впливають на стабільний розвиток держави; з іншого боку, вони впливають на демографічні процеси, які відбуваються як у регіонах, так і в цілому у державі. Міграційні процеси є складними й перманентними, включають різні напрями, ефективність яких залежить від різних факторів: демографічної ситуації, мобільності населення, рівня соціально-економічного розвитку держави, геополітичного положення країни тощо.

Важливість дослідження впливу міграції на відтворення населення зумовлена передусім тим, що міграційні процеси охоплюють значну частину населення репродуктивного й працездатного віку. Аналіз досліджень є важливим для областей західного регіону, зокрема, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської. Адже серед усіх областей України Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська мають один із найвищих показників міграційної активності, як внутрішньо-регіональної, так і зовнішньої. У період максимального міграційного притоку в Україну (1992 р.) населення Західного регіону збільшилося на 20,7 тис. осіб. Сальдо міграції на Галичині мало позитивний характер (у межах від 0,5 до 0,1 тис. осіб). Але глибока економічна криза активізувала еміграцію з України. Дослідники зазначають, що для всіх областей Заходу України основними причинами відтоку працездатного населення були високий рівень безробіття та низький рівень доходів. Так, у 1994 р. на Галичині механічне скорочення населення дорівнювало 17 тис. осіб (найбільше у Львівській області – на 8,0 тис. осіб). Переломним для Галичини став 2002 р., коли від'ємне сальдо почало скорочуватися. Протягом 2002–2007 рр. ця позитивна тенденція тривала і у 2008 р. від'ємне сальдо міграції становило – 0,9 тис. осіб, що було віддзеркаленням економічних процесів, які проходили в області протягом цього періоду.

Аналіз етнічної структури іммігрантів до західних областей України впродовж 90-х років засвідчує, що вона впливає на зростання національної різноманітності регіону, оскільки частка українців серед іммігрантів із колишніх союзних республік на 23,6 % нижча, ніж українців у структурі населення Західного регіону. Серед цієї категорії іммігрантів до Чернівецької області українці становили тільки 51,4 %, до Закарпатської області – 55,0 %. Найвища частка українців серед іммігрантів була у Тернопільській (77,5 %) та Івано-Франківській (75,8 %) областях, але й тут вона більш ніж на 19 % менша від питомої ваги українців у етнічній структурі вказаних областей. Найбільша різниця між частками українців у структурі іммігрантів і місцевого населення у Волинській (на 28,8 %) та Львівській (на 25,2 %) областях.

У дослідженнях наголошується, що важливість вивчення впливу міграції на відтворення населення зумовлена передусім тим, що міграційні процеси охоплюють значну частину населення репродуктивного й працездатного віку. Крім того, неврегульоване міграційне скорочення населення призводить до погіршення демографічної ситуації, адже суттєво деформується вікова структура населення. У пошуках більшої заробітної плати мігрує населення працездатного віку, посилюється соціальне напруження в регіоні.

Таким чином, як і будь-які системи, етнічні територіальні спільності взаємодіють зі своїм середовищем, яке є умовою та причиною виникнення і функціонування етносів. Їх внутрішня структура значною мірою визначає різноманітні аспекти життєдіяльності людей, передусім релігійну та електоральну ситуації. В умовах розбудови незалежної Української держави, в якій національна політика спрямована на нормалізацію і стабілізацію міжетнічних відносин, територіальні етнічні спільності мають високий рівень сформованості. Його визначають спільність соціально-економічних і політичних завдань, що стоять перед людьми різних національностей, передусім прагнення до реального суверенітету та державотворення, підвищення рівня життя та ін. Єдність політичних завдань та соціально-економічних інтересів людей, що проживають на певній території, є основою формування територіальних етнополітичних спільностей. Усі вони творять державну етнополітичну спільність, для якої характерним

є національний простір, національна свідомість та ментальність, усвідомлення особливостей цієї спільності, прагнення до її захисту та збереження.

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / За наук. ред. В.Стешенко. – К., 2001. – 346 с.
2. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічне дослідження / В.І.Наулко. – К., 1965. – 113с.
3. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине / В.І.Наулко. – К., 1975. – 195 с.
4. Наулко В.І. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність (за ред. В.Наулка) / В.І.Наулко. – К., 2001. – 203 с.
5. Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні / В.І.Наулко. – К., 1998. – 179 с.
6. Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти (офіційне видання) / Власенко Н., Лібанова Е., Осауленко О. та ін.; наук. ред.: акад. І.Кураса, акад. С. Пирожкова. – К., 2004. – 432 с.
7. Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій / В. Євтух. – К., 2004. – 204 с.
8. Євтух В. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти / В. Євтух. – К., 2001. – 194 с.
9. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В.Котигоренко. – К., 2004. – 299 с.
10. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Курас – К., 2004. –304 с.
11. Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах / Ф. Д. Заставний – Львів: Світ, 1994. – 472 с.
12. Фащевський М.І. Геодемографічна ситуація в Україні // Сучасні проблеми географії населення в Україні / М.І.Фащевський. – Луцьк, 1993.
13. Либанова Е.М. Продолжительность жизни населения: опыт комплексного регионального исследования / Е.М. Либанова. – К.: Наукова думка. – 1991. – 200 с.
14. Старостенко Г.Г. Методологія і практика досліджень відтворення населення України: регіональний аспект / Г.Г. Старостенко. – К.: УФЕІ, 1997. – 270 с.
15. Левчук Н.М. Демографічні втрати України у період сучасної соціально-економічної кризи: регіональні особливості: Дис.... канд. екон. наук: 08.09.01/ Н.М.Левчук – К., 1998.

16. Эккель Б. М. Определение индекса мозаичности национального состава республик, краев и областей СССР/ Б.М.Эккель // Советская этнография. – 1976. – № 2. – С. 16–22.
17. Демографическое развитие Украинской ССР: 1959–1970 гг. / В. С. Стещенко, Л. В. Чуйко, А. Ф. Загробская и др. – К.: Наукова думка, 1977. – 221 с.
18. Орлов А.Ю. Методика этногеодемографических исследований / А.Ю. Орлов (yorlov@mts-nn.ru). – 2009.
19. Шаблій О. І. Теоретичні і методологічні проблеми розвитку етногеографії в Україні / О.І. Шаблій // Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Луцьк, 1993.
20. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі / М.С. Дністрянський.– Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 310 с.
21. Заставний Ф.Д.Населення України / Ф.Д.Заставний. – Львів, 1993. – 300 с.
22. Заставецький Б.І. Соціально-економічна географія України / Б.І.Заставецький. – Львів: Світ, 1994. – 229 с.
23. Копчак С.І. Населення Українського Прикарпаття (Історико-демографічний нарис) / С.І. Копчак. – Львів, 1974. – 199 с.
24. Копчак С.І. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття (Статистико-демографічне дослідження) / С.І.Копчак, В.І.Мойсеєнко, М.Д.Романюк. – Львів.: Світ, 1996. – 285 с.
25. Перхач О.Р. Демогеографія регіону в умовах депопуляції населення (на матеріалах Львівської області). Дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / О.Р. Перхач; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 1999.
26. Барна І.М. Етногеографічне дослідження регіону (на матеріалах Тернопільської області): Дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / І.М. Барна; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005.
27. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демогеографічний аналіз: Дис... докт. геогр. наук: 11.00.02 / В.О.Джаман; Київськ. нац. ун-т ім. І.Шевченка. – К., 2004.
28. Населення України – 2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку. – Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2004.
29. Субботіна І.В. Соціально-демографічні процеси в Україні у другій половині ХХ– на початку ХХІ ст : Дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01/ І.В.Субботіна. – К., 2008.
30. Хвіст В.О. Демографічні зміни у складі населення незалежної України: українознавчий аспект: Дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 / В.О.Хвіст. – К., 2003.
31. Юхнева Н.В. Изучение города как этнографическая проблема // Этнографическое изучение Северо-Запада СССР / Н.В.Юхнева – Ленинград: Наука. Ленингр. отделение, 1977. – 173 с.

32. Лозинський Р.М. Етнічний склад міського населення Галичини / Р.М.Лозинський. – Львів, 2000. – 202 с.

33. Лозинський Р.М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р.М.Лозинський. – Львів, 2005. – 234 с.

34. Барна І. Зміна етнічного складу міського населення Тернопільської області у період між переписами населення 1989 і 2001 рр. / І.Барна // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Економічна та соціальна географія. – 2003. – №1. – С.67–72.

35. Ткач Д. Сучасна геодемографічна ситуація в міських поселеннях Тернопільської області / Д.Ткач // Матеріали третьої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного ф-ту Тернопільського педінституту за 1992 рік. – Тернопіль, 1993.

36. Сметанич В. С. Национальный состав населения – важный вопрос типологии советских городов / В.С.Сметанич // Ученые записки Пермского госуд. ун-та. – Т. 242. – Пермь, 1970. – С. 90–103.

37. Лозинський Р. Групування міст сучасної Галичини за національною ознакою населення / Р. Лозинський // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Вип. 22. – Львів, 1998. – С. 56–60.

38. Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.). Етносоціальне дослідження / І.Терлюк. – Львів.: Центр Європи, 1997. – 156 с.

39. Марковський В. Сучасні етнодемографічні характеристики польського населення Львівської області / В. Марковський // Зб. праць науково-дослідного центру періодики. – 2001. – Вип. 9. – С. 26–34.

40. Прицюк Н. Етнонаціональний склад населення українсько-польського пограниччя / Н.Прицюк // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Економічна та соціальна географія. – 2003. – №1. – С.61–66.